

LEIBNIZOVA KONCEPCIA ANALÝZY

MIROSLAV MARCELLI, Katedra marxisticko-leninskej filozofie FFUK, Bratislava

MARCELLI, M.: Leibnitz's Conception of Analysis.

Filozofia 37, 1982, No. 3, p. 350—359

In the method of Leibnitz analysis plays an important part as it is supposed to lead to discovery of rational principles of reality. Ontologic presuppositions of this conception of analysis are idealistic, concrete working out, however, brought Leibnitz to results that contain several dialectical elements.

Ak sa duch systematika prezrádza snahou prelamovať hranice a všetky oblasti zahrňovať do jediného celku, potom v osobe Leibniza máme pred sebou systematika, akých je iba málo. Nech nás fragmentárny charakter jeho diela nemýli — všetky tie skice, poznámky a nedokončené štúdie sú zlomkami programu, pre ktorý medze jestvujú len na to, aby boli prekonané. Úsilie pospájať všetko oddelené a rozptýlené, nič neponechať mimo a nájsť prechody aj medzi najvzdialenejšími prvkami, toto úsilie, ktoré mieri k najširšiemu univerzu, zrodilo fragmenty a náčrty. Keď povieme, že je to paradox, nemali by sme zabudnúť dodať, že v tomto prípade ide o zákonitý paradox. Program, ktorý chcel obsiahnuť celé univerzum, musel ostať programom.

Pri riešení konkrétnych problémov vytvára tok Leibnizovho myslenia početné meandre, často sa vracia k východisku, krúži okolo sporných bodov a podmýva ich počas dlhých období. No samu vedu Leibniz opätovne prirovnáva k oceánu, ktorý sa bezhranične rozlieva do všetkých oblastí a tvorí súvislý celok. Všetko, čím sa ľudský duch pri poznávaní sveta zaoberá, tu nachádza svoje miesto, táto veda je všeobecná. Leibniz načrtáva jej obrysy, hranice sa stále viac a viac rozširujú a v závislosti od toho stúpa hladisko deskripcie. Analogicky vznikajú zemepisné mapy. Zhromaždením máp jednotlivých sfér vedenia vznikne univerzálny atlas, encyklopédia všetkého, čo ľudstvo spoznalo.

Leibnizov projekt sa však nevyčerpáva deskripciou, akokoľvek by bola úplná. Treba vedieť, čo kde leží, aby sme hľadaním objaveného neplytvali sily, potrebné na skutočné objavovanie, no ešte dôležitejšie je vedieť poznatky použiť a ďalej rozvíjať. Preto miesto každej veci, každého poznatku musí byť určené vzťahmi k základom univerza. Všeobecná veda nevytvára agregáty, ale sústavy vzťahov a práve v tom spočíva jej poslanie. Vzťahy, o ktoré ide, sú vzťahmi medzi jednoduchým a zložitým, dôvodom a odôvodneným, podmienkou a podmieneným, zahrňujúcim a zahrnutým. Ak sa nám ich podarí zistiť, bude multiplikácia, ku ktorej dochádza pri rozširovaní vedenia, výsledkom odvodzovania z niekoľkých základných princípov. Topografia vedy nie je konečným cieľom, treba pokročiť ďalej a hľadať spoločný pôvod, odvodzovať zložené z jednoduchého a usporadúvať podľa stupňa komplexnosti. „Má sa hľadať

taký vzájomný pôvod druhov, aby bolo možné dokázať, že pomocou tohto pôvodu sa dajú usporiadať všetky druhy.“ (1, s. 53) To platí tak o geometrických krivkách a figúrach sylogizmu, ako aj o rastlinách a živočíchoch.

Keď nejaká vedecká teória diferencovala jednoducho tak, že vymenovala druhy a ich odlišnosti, Leibniz pred výsledkom tejto taxonómie vždy cítil potrebu hľadať skrytý spoločný základ. Bol presvedčený, že v pozadí je nejaký jednoduchý predpoklad, z ktorého vzniká všetko zložité. Niekedy sa táto tendencia prejavuje ako odhaľovanie logických predpokladov v podobe základných definícií, z ktorých je celý systém dedukovateľný, niekedy vedie k odhaľovaniu genetických súvislostí, v rámci ktorých sa rôznorodosť ukáže ako výsledok diferenciácie spoločného východiska, niekedy zasa vedie k istému druhu atomizmu, v ktorom zložité vzniká kombináciou diskretných elementov. V každom prípade je tento redukcionizmus prípravou na extenzívne budovanie systému. Koncentrát prvých predpokladov má umožniť expanziu do všetkých oblastí reality. A keď hovoríme o všetkých oblastiach reality, nemáme tým na mysli len to, čo aktuálne jestvuje. Ak sú prvé princípy, ku ktorým sme dospeli, predpokladom akýchkoľvek zložitých usporiadaní, potom sa ich platnosť neobmedzuje na to, čo je skutočné, ale zahrnuje celú sféru možného a v jej rámci to, čo vznikne.

Jedna dôležitá konzekvencia: ak sa nám podarí determinovať základné prvky, stane sa objavovanie skladaním, kombinatorikou. Spätné idúca syntéza nielenže bude rekonštrukciou zložitého, ale navyše dovoľí vytváranie nových kombinácií. Vznikne encyklopédia, ktorá vo svojom obsahu v systematickej jednote zahrnie všetko jestvujúce a súčasne sa ako encyklopédia objavov otvorí voči budúcnosti. Encyklopédia, ktorej súčasťou je ars inveniendi.

Treba, prirodzene, najskôr zinventarizovať základné prvky, s ktorými budeme v celom priebehu bez dodatkov narábať. Veď „čím by bolo ars inveniendi, keby nebolo najskôr ars inventoriendi?“ (2, s. 114) Základné východiská poznania, predpoklady všetkého mysliteľného, abeceda ľudských myšlienok. Ako sa dostať k tomuto inventáru myslenia, ako vydestilovať jeho jednotlivé prvky? Vo všeobecnej podobe je odpoveď jednoduchá, samozrejmä: analýzou. Problémom je však postup tejto analýzy.

Podľa Descarta celé tajomstvo správneho poznávania spočíva vo vhodnej metóde a celá metóda v usporiadaní podľa stupňa zložitosti. Zložité a nejasné nie je nič iné než zložené jednoduché, a preto je prvou úlohou analýza, ktorá ústi pri intuícií najjednoduchších vecí. Z nich by sa mali dať všetky ostatné veci súvislým postupom odvodiť. Toto spätné usporadúvanie predmetov „neznamená triedenie predmetov na kategórie, o ktorých hovorí Aristoteles, ale na rady podľa toho, ako sa jeden predmet môže poznať a vyvodíť z iných predmetov, takže akonáhle sa vyskytne nejaká ťažkosť, hneď vieme, od ktorých predmetov ju máme

začať riešiť“. [3, s. 236—237] Vieme to, lebo analýza postupom od zložitého k jednoduchému zároveň postupovala od podmieneného k podmienke. Ak pojem *A* môžeme pochopiť bez pojmu *B*, ale nie naopak, potom je *A* podmienkou *B* a môžeme ho z neho odvodiť. Takto sa celá váha obsahu presúva od zložitého k jednoduchšiemu až po najjednoduchšie. Čistá a jednoduchá substancia je podľa Descarta absolútna, kým relatívne je to, čo sa vzťahuje na absolútne a možno ho z neho nejakým radom odvodiť. [Pozri *Pravidlá na vedenie rozumu. Pravidlo VI.* In: 4, s. 70). Na konci analýzy stoja intuitívne zrejmé predpoklady, z ktorých zložité vyplýva ako záver deduktívneho postupu.

Aj u Leibniza je analytické hľadanie jednoduchého postupom od podmieneného k podmienke, aj u neho je jednoduché podmienkou a východiskom zložitého. Popri tejto zhode má však Leibnizovo chápanie analýzy jednu výraznú črtu, ktorú u Descarta nájdeme len na okraji. Leibnizova analýza prebieha ako rozklad. Rozklad úsudkov na súdy, súdov na pojmy, pojmov na ich zložky až po elementárne pojmy. Descartova analýza predkladá ako konečné produkty jasné a rozlíšené idey, ktorých záruku pravdivosti nevedel Descartes nájsť nikde inde ako v dokonalosti ich božského pôvodu; naproti tomu Leibniz vidí záruku pravdivosti prvotných intuícií v logických kritériách totožnosti a neprotirečivosti aplikovateľných na elementárne prvky. (Pozri 5, s. 124 a ď.; 6, s. 167 a ď.)

V recipročnom vzťahu k analýze, ktorá sa rozkladá na jednoduché prvky, stojí u Leibniza syntéza, ktorá kombinovaním vytvára zložité. Keď Leibniz porovnáva obťažnosť analýzy a syntézy, vyslovuje sa niekedy o analýze ako o ľahšej a istejšej. (Pozri 1, s. 51, 59) Skutočnosť je však taká, že mu hľadanie abecedy ľudských myšlienok — a to je v podstate analytický problém — trvalo niekoľko desaťročí, aby nakoniec ostalo bezvýsledné. A čo je dôležité: ak si nevšímame jednotlivé problémy, ale Leibnizov celkový prístup k poznaniu, analytické hľadisko je v ňom natoľko výrazné, že ho objaviteľ významu Leibnizových logických prác L. Couturat vyhlásil za jediné. Dnes tento názor čiastočne vyvažujú viaceré teórie o Leibnizovej syntetickej konštrukcii pojmov, no nie natoľko, aby bol dôvod pochybovať o úlohe analýzy v jeho diele.

Myšlienka inventarizácie základných prvkov akéhokoľvek pravdivého poznania, myšlienka abecedy ľudských myšlienok sa viaže na najranejšie inšpirácie Leibnizovej tvorby. Ešte ho len čakali ďaleké cesty a na nich stretnutia s matematikou a fyzikou. Podnietený samostatným štúdiom logiky a filozofie chýľil, ako sám s odstupom času hovorí, množstvo chimérických nápadov. Zrodila sa v ňom však aj jedna idea, ktorej ostal verný veľmi dlho, pretože mladícke presvedčenie o možnosti jej realizácie sa neskoršími poznatkami matematika, fyzika a filozofia len upevňovalo. Zárodkom bola predstava usporiadať všetky poznatky pomocou nejakého nového druhu kategórií. Všetky výroky sú zložité pojmy, a tak ho ďalšie skúmanie priviedlo k potrebe usporiadať pojmy počína-

júc od najjednoduchších, ďalej nerozložiteľných a nedefinovateľných. Vo svojej prvej práci, v dizertácii *De Arte combinatoria*, vyjadruje Leibniz postup analýzy týmito slovami: „Analýza je toto: akýkoľvek daný termín je rozložený na formálne časti, čiže je daná jeho definícia; tieto časti sú ale opäť rozložené na časti, čiže je daná definícia definície termínov až po jednoduché časti čiže nedefinovateľné termíny.“ (7, IV, s. 64—65)

Analýza ako rozklad pojmu až po jeho najjednoduchšie zložky. Na toto chápanie analýzy bude Leibniz vo svojom ďalšom vývine nadväzovať a premietne ho do teórie poznania. V práci *Úvahy o poznaní, pravde a ideách* sa Leibniz podujíma riešiť problém, pred ktorým podľa neho stroskotal aj Descartes, problém rozlíšenia pravdivých a nepravdivých ideí.

Pojmy sú najskôr jasné alebo nejasné, a to podľa toho, či dovoľujú poznať reprezentovanú vec. Všetky jasné pojmy odlišujú danú vec od toho, čo sa na ňu podobá, no môžu byť práve tak zreteľné ako nezreteľné. Jasné pojmy sú zreteľné vtedy, keď môžem vypočítat jednotlivé znaky, ktoré vec odlišujú od ostatných vecí. Vyčlenením dostatočných znakov, ktoré patria danej veci a len jej, dostaneme nominálnu definíciu. Teraz ide o to, ako ďaleko sme postúpili v analýze jednotlivých znakov zloženého pojmu. Ak sme vyčlenili jednotlivé znaky, ale k ich skladbe sme už neprenikli, potom je naše poznanie neadekvátne. Naproti tomu skúmanie, ktoré rozkladá, ak je to možné, aj znaky a zastavuje sa až pri zreteľnom poznaní jednotlivých nedefinovateľných prvkov je adekvátne. Až tam, kde sú výťažkom analýzy prvotné pojmy, možno hovoriť o intuícii.

Naše poznanie je pravdivé natoľko, nakoľko sa opiera o intuície prvotných pojmov. Dôslednosť v kladení otázky, z čoho, z akých prvkov sa daný pojem skladá, rozhoduje o tom, ako ďaleko sme v poznaní postúpili k pravde. A dôvod tohto stotožnenia adekvátneho poznania s dôslednou a úplnou analýzou? Presvedčenie, že záruku pravdivosti nášho poznania získame, keď zistíme, že pojmy, ktoré používame, neobsahujú v sebe protirečenie. Toto zistenie si vyžaduje dôslednú analýzu až po všetky základné ingrediencie, pretože protirečenie nemusí vystupovať hneď na povrchu ako pri absurdných pojmoch typu guľatého štvorca, ale môže byť skryté v hĺbke. Jedine dôkaz zlučiteľnosti všetkých základných prvkov pojmu poskytuje poznaniu podstaty adekvátnu oporu. A je to dostatočná opora, pretože neprotirečivosť nie je podľa Leibniza iba negatívnym kritériom pravdivosti. Kompatibilita základných prvkov pojmu priamo vymedzuje sféru pravdivosti ideí: „idea je pravdivá, keď je jej pojem možný; je nepravdivá, keď obsahuje protirečenie“. (1, s. 47)

Na rozdiel od pojmov, ktoré dovoľujú len rozlíšiť jeden predmet od druhého, vďaka čomu vytvárajú nominálne definície, zreteľné a adekvátne pojmy, z ktorých navyše vyplýva, že predmet je možný, sú reálnymi definíciami. Reálnu definíciu dostaneme, keď všetky nejasné znaky

nahradíme ekvivalentnými kompozíciami prvkov, ktoré sú zreteľné a keď sa v takto rozloženom pojme nevyskytne protirečenie. Možnému pojmu zodpovedá podľa Leibniza realita, nejaké Ens reale. Pravdivosť ideí a realita nimi označovaných predmetov sú takto jednoznačne určené sférou možného, ktoré je pochopené v logickom zmysle, t. j. ako to, čo neobsahuje protirečenie. Ide však, a to treba pripomenúť, o pravdivé poznanie podstaty, a nie existencie a o realitu niečoho, čo je možné, a nie o konkrétnu existenciu.

Analýza pojmov ako metóda definovania, ktorá postupuje k najjednoduchším prvkom pojmov. Týmto chápaním je determinovaný Leibnizov vzťah k tradičnej teórii definície. Táto teória, ako je známe, od definície vyžaduje určenie najbližšieho rodu a druhového rozdielu, čím vzniká postupnosť pojmov a v jej celku pyramída nazývaná Porfýriov strom. Je to usporiadanie pojmov ako výsledok analýzy, ale nie také, aké hľadá Leibniz. Vetvy *Porfýriovho stromu* pri zostupe k definovanému pojmu pevne stanovujú, čo je rodom a čo rozdielom, napr. pre pojem „človek“ je rodom „zvieratá“ a druhovým rozdielom „rozumné“. Leibniz však chce pevnosť týchto zväzkov uvoľniť, a preto uvádza príklad inej postupnosti, ktorou možno dôjsť k pojmu človeka — podľa neho rodom môže byť aj „rozumná substancija“. Človek je potom (ak by nám to jazyk dovolil povedať) „živočišny rozumovec, totiž rozumná substancija obdarená živočišnou povahou, kým duchovia sú rozumné substancie, ktorých podstatou však nie je život v bežnom zmysle, ako to platí pre zvieratá“. [8, s. 247—248] Cieľom tejto argumentácie je odôvodniť zameniteľnosť poradia pojmov. Kombinatorika, pre ktorú analýza pripravuje pôdu, vyžaduje, aby konjunkcie pojmov boli komutatívne.

V tejto súvislosti treba upozorniť na ďalší dôležitý rozdiel. Analýza pojmov v *Porfýriovom strome* je extenzionálna, zatiaľ čo Leibniz postupuje kombinovaním extenzionálneho hľadiska s intenzionálnym. Dôraz je kladený na intenzionálne chápanie pojmov, takže analýza vedie nakoniec k obsahovým zložkám a nie k triedam indivíduí. Najzreteľnejšie sa intenzionálny prístup prejavuje u Leibniza v jeho teórii pravdivých výrokov, ktorej základom je tvrdenie „predikát je zahrnutý v subjekte“. Subjekt pravdivého výroku je vec obsahujúca a predikát vec obsiahnutá; ich spojenie znamená, že sme zo všetkých znakov veci označovanej subjektom vybrali jeden. Táto koncepcia predpokladá redukciu všetkých pravdivých výrokov na totožné: „Absolútne a v sebe pravdivý je len ten výrok, ktorý je totožný, alebo ktorý možno redukovať na totožný, t. j. ktorý možno dokázať a priori, čiže ktorého spojenie predikátu so subjektom možno vysvetliť tak, že je vždy zrejmý dôvod.“ (1, s. 41) Hľadanie vzťahu inklúzie alebo totožnosti medzi subjektom a predikátom je takto interpretované ako odôvodňovanie pravdivosti výroku. Nič nie je bez dôvodu, tvrdí Leibnizov princíp dôvodu; pravdivé predikovanie má teda svoj dôvod v obsahu subjektu.

Leibnizovi takýto prístup konvenoval okrem iného preto, lebo v inten-

ziónálnej logike pojem nie je viazaný na existenciu predmetov, ktoré podeň spadajú, čím sa otvára priestor pre úvahy o možných veciach. [Pozri 9, s. 102] V intenzionálnom kontexte sa dá uvažovať o možných pojmoch pre možné veci a v najširšom zmysle o všetkých možných svetoch limitovaných iba zásadami kompozície pojmov.

Takto sa črtajú dve základné domény analýzy. Po prvé, dekompozícia pojmov až na prvotné zložky s cieľom zistiť možnosť, t. j. neprotirečivosť pojmu. Po druhé, hľadanie vzťahu inklúzie medzi subjektom a predikátom výroku. Analýza pojmov a analýza výrokov na seba nadväzujú, veď odhalenie základných prvkov pojmu dovoľuje vymedziť okruh predikátov pravdivých výrokov a na druhej strane požiadavka zistiť, či subjekt zahrňuje predikát, vo väčšine prípadov vyžaduje analýzu pojmov.

Dôsledná analýza pojmov však zostala viac projektom, neuskutočneným zámerom ako reálnou operáciou, na výsledky ktorej by mohla nadviazať kombinatorická syntéza. Program všeobecnej charakteristiky nahradiť všetky pojmy znakmi reprezentujúcimi ich skladbu, aby bolo možné všetky argumenty a úsudky zveriť bezchybnému chodu kalkulu, táto idea, od ktorej si Leibniz tak veľa sľuboval práve tak vo vede ako v praktickom živote, musela ostať neuskutočnená, pretože jeho analýza nikdy nevytvorila katalóg základných prvkov myslenia.

Analýza pojmov by mala viesť k prvotným, ďalej nerozložiteľným pojmom. Leibniz o týchto prvotných pojmoch vie, že sú najvšeobecnejšie, a preto ich nazýva kategóriami alebo predikamentami. Vie ďalej, že sú pozitívne, že sa poznávajú intuíciou, že sú to prvé príčiny a posledné dôvody vecí. V niektorých otázkach Leibniz už váha medzi alternatívami. Napríklad: je počet základných pojmov konečný alebo nekonečný? Požiadavka redukcie, ktorá zodpovedá geometrickému duchu, by hovorila v prospech konečnosti; snaha vyjadriť pluralitu nekonečného poľa možností zasa vedie k postulátu nekonečného počtu základných pojmov.

No a pri riešení základného problému ostalo Leibnizovo úsilie napriek veľkému počtu pokusov bezvýsledné. Nikdy sa mu nepodarilo doviest analýzu pojmov až do konca, nikdy tabuľke základných pojmov nedal uspokojivú podobu. „Neodvažujem sa však teraz rozhodnúť, či vôbec ľudia môžu kedy analyzovať pojmy dokonale, či teda môžu previesť svoje myšlienky na prvé možné, neanalyzovateľné pojmy — čiže (čo je to isté) na samy absolútne atribúty boha, na prvé príčiny a posledné dôvody vecí.“ [1, s. 47] Za pochybnosťami, vyjadrenými v týchto slovách, sú mnohé neúspechy, ktoré však nikdy neoslabili jeho presvedčenie, že neanalyzovateľné pojmy skutočne jestvujú, hoci z hľadiska ľudského poznania sa musíme (zatiaľ?) uspokojiť s ukončením analýzy na úrovni pojmov, čo sa k základným pojmom iba viac či menej približujú a sú prvé len pre nás.

V oblasti náhodných právd sa neprístupnosť poslednej analýzy stáva principiálnou. Leibniz delí pravdy na nevyhnutné a náhodné. Nevyhnutné pravdy, t. j. pravdy, ktoré platia vo všetkých možných svetoch, sa vždy

dajú pomocou definícií zredukovať na identické vety. Náhodné pravdy — to sú pravdy, ktorých opak je možný a platia aspoň v jednom z možných svetov, no nie vo všetkých. Môžu to byť napríklad pravdivé výroky o individuách a jednotlivých skutočnostiach tohto sveta. Aj v tomto prípade Leibniz predpokladá analytickosť, pretože téza praedicatum inest subjecto sa vzťahuje na pravdivé výroky bez ohľadu na to, či sú nevyhnutné alebo náhodné, všeobecné alebo zvláštne. No analýza pojmov náhodných právd je nekonečná, a tak uvedené kritérium tu neimplikuje nijakú efektívnu procedúru overovania pravdivosti výroku. Pojem individuálnej substancie obsahuje všetky jej stavy a určenia, ba čo viac, odráža sa v ňom celé univerzum, ako sa z jej hľadiska javí. Je to však len predpoklad. Leibniz v jednom liste Arnauldovi píše, že „nič nie je bez dôvodu a každá pravda má svoj dôkaz a priori, odvodený z pojmov termínov, hoci nie je vždy v našej moci dospieť k tejto analýze“. (7, II, s. 62)

Vzhľadom na to, že pri pojmoch ostáva úplná analýza neuskutočnená a pri náhodných pravdách nedosiahnuteľná, všade tam, kde je u Leibniza reč o realite, stráca význam uvažovať o analýze ako predpoklade syntézy a do popredia sa dostáva otázka predpokladov samej analýzy. Sú to ontologické predpoklady: usporiadanosť celého univerza, ktorá každému individuu jednoznačne prideluje jeho miesto a s ním všetky jeho minulé, prítomné a budúce stavy, takže keby sme si predstavili, že sa niečo stalo inak ako v skutočnosti, museli by sme zároveň pripustiť iné usporiadanie univerza. Zárukou tohto všeobsiahleho poriadku je jediný zdroj reality, prvá príčina, od ktorej možno odvinúť posledný dôvod, na ktorý možno všetko zredukovať. Dotýkame sa tu teologického predpokladu Leibnizovho učenia: tento svet bol vytvorený na základe princípu najlepšieho. Z celého poľa možností bol božím dekrétom vybraný za skutočný ten svet, ktorý je dokonalý. Náš svet je jeden z možných, no jeho usporiadanie je ako výsledok rozvinutia princípu najlepšieho nevyhnutné. Preto sú pravdy faktu náhodné, no analytické — patrí im hypotetická nevyhnutnosť.

Z toho všetkého sa dá vyvodiť záver, že u Leibniza je metafyzika oporou a predpokladom veľkej časti jeho analytickej teórie, že, presnejšie povedané, predpoklad jediného rozumového dôvodu vedie v prípade pojmov k postulovaniu základných pojmov, pomocou ktorých sa okolo nehybného stredu roztvára pole možností a v prípade náhodných právd faktu vedie k prijatiu tézy o ich analytickosti, pre nás nedosiahnuteľnej, ale predsa len jestvujúcej v rozvrhu dokonalého usporiadania. Na druhej strane príklad dokonalého usporiadania nachádza Leibniz tam, kde je zložené a mnohoraké odvodené z jednoduchého a jednotného základu, a preto keď uvažuje o vytváraní najlepšieho sveta, prichádza mu na myseľ počínanie geometra: najlepšie je to, „čo je najjednoduchšie na hypotézy a najbohatšie na fenomény“. (7, IV, s. 431) Z tohto hľadiska je logická stavba axiomatického systému predpokladom a modelom on-

tologického princípu; v tomto zmysle je Leibnizova koncepcia ontologická. Logika ukazuje schému, ktorej ontológia dáva univerzálnu aplikabilitu. Skutočnosť je usporiadaná podľa vzoru najdokonalejšieho usporiadania myšlienok. Poriadok a mnohotvárnosť sveta je prejavom jediného rozumového princípu.

Bola to idealistická ilúzia, hoci so všetkými výhradami, čo možno uviesť vzhľadom na jej racionalistický charakter. Typicky idealistické prevrátenie vzťahov medzi realitou a myslením. Ontologizácia myšlienkového postupu. Možno na základe toho povedať, že pri pokusoch o systemizáciu celého vedenia pomocou základných princíпов prenasledoval Leibniz chimérickú predstavu? Ak svoj pohľad zúžime na proponovaný cieľ analýzy a na jej predpoklady, budeme naklonení odpovedať pozitívne. Zmerajme však východiská a predpoklady šírkou a dosahom všetkých výsledkov, ku ktorým Leibniz na tejto ceste dospel a dostaneme úplne inú bilanciu.

Tento rozpor medzi východiskami a výsledkami je možný, pretože tak, ako zlé úmysly môžu viesť k dobrým činom a ako z nepravdivých premís môžu vyplývať pravdivé závery, tak aj nesprávne východiská môžu splodiť výsledky, ktoré nie sú jednoznačne viazané na charakter svojho pôvodu. Takto priviedla Leibniza idea odvodiť mnohorakosť z jediného rozumového princípu k pomerne dôkladnému rozpracovaniu teórie vzťahov. Chcel mnohosť prvkov zviazať jednotou pravidiel, aby ju vzápätí mohol z neho odvodiť. Teória vzťahov sa zdala byť povolanou riešiť túto úlohu a navyše dovoľovala jednotu v mnohosti vyjadriť exaktnou formou. Ako píše V. Filkorn: „Leibniz venoval veľmi mnoho úvah teórii vzťahov a niektoré jej časti spracoval dokonale a úplne... Vzťah je taký moment skutočností, ktorý sa netýka jedného prvku, predmetu, momentu a pod. ako aristotelovská kvalita, ale vždy sa týka dvoch alebo viacerých prvkov a predmetov, vyjadrujúc ich jednotu. Vzťah je jednota prvkov a predmetov, prípadne charakteristika vyjadrujúca túto jednotu.“ (3, s. 249) Leibniz sa pokúšal o odhalenie abecedy ľudských myšlienok, čo bol (dnes už to vieme) neuskutočniteľný zámer. No „hľadanie jednoduchých, a preto nedeliteľných častí, prvkov a či elementárnych javov tvorí podstatnú časť vzťahovej analýzy“. (10, s. 140) Predpoklad takýchto prvkov totiž dovoľuje rozvinúť úvahy o vlastnostiach vzťahov medzi nimi a o dôsledkoch kombinácií týchto vlastností. (10, s. 144 a ď.)

Ďalej je to možné preto, lebo niektoré globálne predpoklady sú síce vo svojej všeobecnej forme nesprávne, majú však predsa len platnosť v niektorej špecifickej oblasti. Analytický prístup spolu s princípmi protirečenia a dôvodu na pochopenie usporiadania reality zaiste nestačia, no Leibniz pomocou nich zostavil kalkuly, ktorými sa dajú odvodiť sylogistické figúry. Ba čo viac, „načrtol i kalkuly, ktoré sú také všeobecné, že Algebra a Aristotelova logika je len ich nepatrný fragment“. (3, s. 261)

A nakoniec, ak ide o mysliteľa Leibnizovho formátu, nikdy nie je

východiskový model vnucovaný realite bez toho, aby zároveň nebol modifikovaný. U Leibniza skutočne vznikajú rozličné odchýlky od „geometrického“ chápania dokonalého usporiadania. Tieto odchýlky vedú rozličnými smermi. Sú tu pokusy vysvetľovať dokonalé usporiadanie pomocou kritéria maximálnej účinnosti použitých prostriedkov. Sú tu etické, estetické, ba i právne inšpirácie. Mnohé myšlienky sa zrodili z Leibnizovho záujmu o biológiu. V závislosti od týchto a ešte aj ďalších podnetov variuje Leibnizova predstava o jednote sveta a jej východiskových princípoch. Niektoré z týchto variantov sa dosť vzdalujú od základného modelu a v pozadí ich architektúry nájdeme výrazné dialektické momenty. Univerzálna súvislosť sa v nich prejavuje ako vzájomné prepojenie všetkých prvkov spoločnými morfológickými a vývinovými zákonitosťami. Aj tie najvzdialenejšie časti sú pospájané súvislými reťazami vzájomných väzieb, všetky medzery sú vyplňané a zahrňované do celku jediného univerza. „Vo veciach, ktoré jestvujú zároveň, môže byť kontinuita aj tam, kde nazeranie vníma iba skoky. Pretože mnohé veci sa očiam javia celkom nepodobné a nespojené, a predsa, ak ich dokážeme spoznať zreteľne, zistíme, že vo vnútri sú podobné a spojené.“ (11, II, s. 557—558) Zárukou jednotného princípu usporiadania v tomto prípade nie je predpoklad základných prvkov, z ktorých sa kombinatoricky tká celá látka reality. Ide skôr o taký spoločný princíp, čo sa prezentuje ako jednota perspektívy, priradujúca každej zložke jej koordináty a determinujúca jej susedské vzťahy. V tomto kontexte sa objavuje myšlienka o prechodoch medzi jednotlivými druhmi: „ľudia teda súvisia so zvieratami, zvieratá s rastlinami a tieto zasa s fosíliami, ktoré sa opäť spájajú s telesami, čo sa našim zmyslom a predstavivosťou ukazujú ako úplne mŕtva a neforemné“. (11, s. 558) A ako sa zdá, Leibniz urobil aj ten krok, z nášho hľadiska malý, ale v skutočnosti vôbec nie samozrejímavý a jednoduchý, čo z tohto miesta vedie k intuícii o vývine druhov.¹

Leibnizova analýza je teda zaujímavá nielen ako istá procedúra skúmania pojmov a výrokov. Rovnako zaujímavé a nemenej dôležité je preniknúť k jej predpokladom a spoznať jej skutočné výsledky. V týchto súvislostiach sa objavuje spojenie medzi idealistickými predpokladmi a mnohorakými, často dialektickými výsledkami Leibnizových výskumov.

LITERATÚRA

1. LEIBNIZ, G. W.: O reforme vied. Bratislava 1956.
2. SERRES, M.: La traduction. Paris 1974.
3. FILKORN, V.: Predheglovská logika. Bratislava 1953.

¹ „... ak berieme do úvahy Protogaea, Leibniz bol jedným z prvých vedcov, čo vyjadrili myšlienku o biologickej evolúcii“. (5, s. 66)

4. DESCARTES, R.: Pravidlá na vedenie rozumu. In: Antológia z diel filozofov, zv. VI. Bratislava 1970.
5. MAJOROV, G. G.: Teoretičeskaja filosofija G. V. Lejbnica. Moskva 1973.
6. BELAVAL, Y.: Leibniz critique de Descartes. Paris 1960.
7. LEIBNIZ, G. V.: Die philosophischen Schriften von G. W. Leibniz. Hrsg. von C. J. Gerhardt, zv. I—VII, Berlin 1875—1890.
8. LEIBNIZ, G. W.: Nové úvahy o lidské soudnosti. Praha 1932.
10. KAUPPI, R.: Über die Leibnizsche Logik. Helsinki 1960.
11. LEIBNIZ, G. W.: Hauptschriften zur Grundlegung der Philosophie. Zv. I—II. Leipzig 1904, 1906.

КОНЦЕПЦИЯ АНАЛИЗА ЛЕЙБНИЦА

Мирослав Марцелли

Несмотря на свой фрагментарный характер, труды Лейбница представляют собой попытку систематически упорядочить все области человеческого знания. Это упорядочение должно было базироваться на раскрытии первых принципов реальности. Из этого вытекает роль анализа как восхождения от обусловленного к условию. У Лейбница анализ приобретает специфический характер в силу того, что он протекает как разложение высказываний на понятия, а понятий на их основные элементы. Однако у значительной части познания полный анализ и его результаты являются лишь предположением. К принятию этого предположения Лейбница вели исходные онтологические положения его философии. Это были идеалистические исходные положения, разработка которых, однако, часто привела Лейбница к их модификациям. Благодаря этому в его учении появляются также многие диалектические элементы.

LEIBNIZENS KONZEPTION DER ANALYSE

Miroslav Marcelli

Leibnizens Werk stellt trotz seines fragmentarischen Charakters den Versuch einer systematischen Ordnung aller Bereiche menschlichen Wissens dar. Diese Ordnung sollte auf der Entdeckung erster Prinzipien der Realität gegründet werden. Daraus folgt die Aufgabe der Analyse als Verfahrens von Bedingtem zur Bedingung. Bei Leibniz erhält die Analyse einen spezifischen Charakter dadurch, dass sie als Zerlegung von Aussagen in Begriffe und der Begriffe in deren Grundelemente erfolgt. Im grössten Teil der Erkenntnis ist aber die vollständige Analyse und deren Resultate blosse Voraussetzung. Zur Annahme dieser Voraussetzung ist Leibniz durch die ontologischen Ausgangspunkte seiner Philosophie bewegt worden. Es sind idealistische Ausgangspunkte, aber deren Herausarbeitung zwang Leibniz zu Modifizierungen derselben. Dank dessen treten in seiner Lehre mehrere dialektische Elemente auf.